

ЛЕКЦІЯ 1

СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ ЯК СИНТАКСИЧНА ОДИНИЦЯ

ПЛАН

1. Поняття про складне речення як синтаксичну одиницю.
2. Базові і багатокомпонентні складні речення.
3. Типології складних речень у синтаксичній науці.

ТЕРМІНИ

Складне речення, синтаксичний зв'язок, предикативна частина, семантико-синтаксичні відношення, складносурядні речення, складнопідрядні речення, безсполучникові складні речення.

ЛІТЕРАТУРА

Базова

1. Загнітко А. П., Вінтонів М. О., Сегін Л. В. Український синтаксис: навчально-практичний комплекс : [в 2 ч.] / А. П. Загнітко, М. О. Вінтонів, Л. В. Сегін. – 2-ге вид., доповн. – Донецьк – Слов'янськ : Дон НУ, 2011. – 652 с.
2. Слинько І. І. Синтаксис сучасної української мови : Проблемні питання : [навч. посібник] / І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська – К. : Вища шк., 1994. – С. 416–424.
3. Сучасна українська літературна мова : Морфологія. Синтаксис : підручник / А. К. Мойсієнко, І. М. Арібжанова, В. В. Коломийцева та ін. – К. : Знання, 2010. – 374 с.
4. Гуйванюк Н. В. Українська мова. Схеми, таблиці, тести : [навчальний посібник] / Н. В. Гуйванюк, О. В. Кардашук, О. В. Кульбабська. – Львів : Світ, 2005. – 304 с.
5. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови : [підручник] / К. Ф. Шульжук. – К. : Видавничий центр “Академія”, 2004. – С. 206–231.

Допоміжна

1. Загнітко А. П. Теоретична граматика української мови: Синтаксис : [монографія] / Анатолій Панасович Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2001. – С. 319–333.
2. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис : [підручник] / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – С. 279–294.

1. Поняття про складне речення як синтаксичну одиницю

Складне речення вивчають понад два сторіччя. Спочатку його називали «зложене положенсьє», «зложене речення», «складчасте речення», «сполука речень». На початку ХХ століття російські лінгвісти *Пилип Федорович*

Фортунатов (1848–1914), *Олексій Олександрович Шахматов* (1864 – 1920), *Олександр Матвійович Пешковський* (1878–1933) та українські вчені *Степан Смаль-Стоцький* () і *Федір Гартнер* () трактували його як об'єднання простих речень, при цьому О. Пешковський уживав термін «складне ціле», О. Шахматов – «сполучення речень», С. Смаль-Стоцький і Ф. Гартнер – «сполука речень».

Термін «складне речення» в наукових працях почали вживати лише з 30-х років ХХ ст.

Василь Олексійович Богородицький (1857–1941) обстоював думку про те, що складне речення являє собою не сполучення простих речень, а єдине зв'язне ціле. Цю думку в російському мовознавстві розвивають **Микола Семенович Поспелов** (1890–1984), **Віктор Володимирович Виноградов** (1894–1969), **Леонард Юрійович Максимов** (1924–1994) та ін., в Україні ж – **Борис Миколайович Кулик** (1899–1970), **Олександр Савич Мельничук** (1921–1997), **Арнольд Панасович Грищенко** (1936–2006) та ін.

У зв'язку з цим В. В. Виноградов наголошував, що термін «просте речення» для позначення компонентів складного речення можна вживати умовно. Зараз обґрунтовано думку про доречність покваліфікування компонентів складного речення як **предикативних частин**.

Найзагальніше уявлення про складне речення пов'язане з ідеєю об'єднання двох предикативних частин, які називають дві події, за допомогою певного способу і формального засобу зв'язку, який сигналізує про змістові відношення між цими подіями (М. І. Черемісіна).

Віра Арсенівна Белошапкова (1917–1996), а в Україні ж **Іван Романович Вихованець** розробили теорію багатовимірності речення.

Складне речення, так само як і просте, вони трактують як багатовимірну синтаксичну одиницю, що об'єднує три аспекти: формально-граматичний, семантико-синтаксичний і комунікативний.

Формально-граматичний аспект: аналіз речення суто з формально-граматичного погляду, тобто як конструкції.

Складне речення – це синтаксична конструкція, побудована за граматичними законами мови, що охоплює кілька предикативних частин, поєднаних певним синтаксичним зв'язком.

Основна формально-граматична ознака – ***поліпредикативність***.

Основні поняття:

формально-граматична структура речення, предикативні частини, синтаксичний зв'язок між предикативними частинами.

Анна-Марія вийшла на перон міста свого дитинства, і її миттєво з головою накрила хвиля тривожних спогадів (Ірен Роздобудько).

Скісне проміння сонця просвічувало густі крони дерев, і вони були мовби налиті зеленим світлом (О. Гончар).

Історія знає випадки, коли на сцену виходив талант, позбавлений людяності, і починав служити ідолам, злим силам часу (Я. Гоян).

Семантико-синтаксичний аспект: аналіз узагальненого змісту речення.

Складне речення – це одиниця мови, що передає відношення між двома і більше пропозиціями.

Основна семантико-синтаксична ознака – ***поліпропозиційність***.

Основні поняття:

семантико-синтаксична структура речення, семантико-синтаксичні відношення, пропозиція.

Власне-семантичний аспект: аналіз конкретного змісту речення.

Комунікативний аспект: речення у конкретній мовленнєвій ситуації, тобто речення-висловлення.

Основні поняття:

тип речення за метою висловлення, актуальне членування речення.

2. Базові (двокомпонентні) і багатокomпонентні складні речення

Базові (двокомпонентні) складні речення: *Іще для когось пролетів, а комусь відсочився рік, і посивіла матір земля, мружачись під метелицями, вже думала про березень* (М. Стельмах).

Багатокomпонентні складні речення: *Хтось у хаті погасив свіначок, і потемніли підсліпуваті вікна, і зникла за ними, мов жива душа, середина оселі* (М.Стельмах); *Божеволіло залізо, божеволіли коні і шаленіли люди* (М. Стельмах); *Ліс сьогодні був веселий та привітний, бо він напився удосталь щедрого літнього сонця, що проливалось з неба* (А. Дімаров).

3. Типологія складних речень

Довгий час усі складні речення поділяли на дві групи – складносурядні і складнопідрядні (кінець XIX – середина XX ст.). Цей поділ базувався на врахуванні залежності / незалежності їхніх компонентів. Наприклад, С. Смаль-Стоцький і Ф. Гартнер в «Граматичі руської мови» (Вид. 3-є, переробл. – Відень, 1914. – 202 с.) так пояснювали дві групи складних речень: речення сполучені рівнорядно, у яких ні одне зі сполучених речень не є членом іншого речення (с. 114), речення сполучені підрядно, у яких одно із сполучених речень є членом іншого речення (с. 117).

У 50-х роках XX ст. було виокремлено третій тип складних речень – безсполучникові – і протиставлено їх складносурядним та складнопідрядним реченням (Микола Семенович Поспелов, Сергій Іванович Дорошенко, Євген Миколайович Ширяєв).

Отже, наразі традиційна граматики виокремлює три типи базових складних речень:

складносурядні: *Падали зорі з неба, і на далеких обріях палахкотіли газові вогнеграї* (І. Цюпа);

складнопідрядні: *Він (дош) тихо плаче правду, що я когось далекого люблю* (Л. Костенко); *Згадайте в поспіху вагона, в невідворотності зникань, як рафаелівська Мадонна у вічі дивиться вікам!* (Л. Костенко);

безсполучникові: *Падав і не падав перший сніг, курилась і не курилась земля, підбиваючись під розкошлану димчасту куделю осіннього вечора* (М. Стельмах); *Нас літаки несуть над хмарами, Везуть на море кораблі* (М. Луків).

Традиційна граматики вивчає ці типи складних речень із позицій структурно-семантичного підходу.

Типологія СР із позицій функційно-категорійної граматики (І. Р. Вихованець).

Основа класифікації – тип зв'язку між предикативними частинами.

Складні речення зі взаємозалежними частинами: *Блаженні, хто не бунтується* (П. Загребельний); *Хто зрозуміє, хто піде за вами – врятується* (О. Бердник).

Складносурядні речення: *А ось і поля загойдались, і до притихлої дороги підійшла уся в щирому золоті дика груша* (М. Стельмах).

Складнопідрядні речення: *Тільки жалість не спить, бо триока* (І. Жиленко); *Наші апарати показують – загибель островів Атлантида наближається* (О. Бердник).

Складні речення з недиференційованим синтаксичним зв'язком: *Думка думку обганяла, душу пік неспокій* (М. Луків) – *Думка думку обганяла, і душу пік неспокій; Думка думку обганяла, а душу пік неспокій; Думка думку обганяла, коли душу пік неспокій; Думка думку обганяла, бо душу пік неспокій.*